

ERIK
LARSON

Dani slave i očaja

SAGA O ČERČILU,
PORODICI I OTPORU

Preveo
Nenad Dropulić

■ Laguna ■

Naslov originala

Erik Larson

THE SPLENDID AND THE VILE

Saga of Churchill, family and defiance during the blitz

Copyright © 2020 by Erik Larson

All rights reserved

Translation copyright © 2022 za srpsko izdanje, LAGUNA

Slika na naslovnoj strani:

© Library of Congress, Reproduction number

LC-USW33-019093-C

Dejvidu Vudramu
– iz tajnih razloga.

Ljudskim bićima nije dato – na njihovu sreću, jer bi život inače bio nepodnošljiv – da u većoj meri predvide ili predosete razvoj događaja.

Vinston Čerčil, posmrtno slovo Nevilu Čemberlenu,
12. novembar 1940.

Napomena čitaocima

TEK KAD SAM SE PRE NEKOLIKO GODINA PRESELIO NA MEN-
hetn shvatio sam, odjednom sasvim jasno, koliko je za
Njujorčane iskustvo od 11. septembra 2001. bilo drugačije
nego za nas ostale koji smo gledali tu noćnu moru iz daljine. Na-
padnut je bio njihov rodni grad. Gotovo odmah sam počeo da raz-
mišljam o Londonu i nemačkim vazдушnim napadima 1940–1941.
i zapitao sam se kako je to neko uopšte mogao da izdrži: pedeset
sedam uzastopnih noći bombardovanja, a zatim niz sve žešćih
dnevni napada tokom sledećih šest meseci.

Posebno sam mislio o Vinstonu Čerčilu: Kako je on to podno-
sio? I njegova porodica i prijatelji? Kako mu je bilo kad su njegov
grad bombardovali iz noći u noć, a znao je da su ti vazdušni na-
padi, koliko god strašni, verovatno samo uvod u nešto još gore, u
nemačku invaziju s mora i s neba, padobrance koji mu padaju u
baštu, kloparanje tenkova po Trafalgarskom trgu i oblake otrov-
nog gasa na plaži na kojoj je nekada slikao more?

Odlučio sam da to saznam i vrlo brzo sam shvatio da je jed-
no reći: „Izdrži“, a drugo u tome uspeti. Usredsredio sam se na
Čerčilovu prvu godinu na položaju premijera, od 10. maja 1940.
do 10. maja 1941, koja se poklapa s nemačkim vazдушnim na-
padima naraslim od povremenih, naizgled besciljnih naleta do

sveobuhvatnih nasrtaja na grad London. Ta godina završila se vikendom vonegutskog nasilja u kom su se svakodnevnica i fantastika spojili da obeleže ono za šta će se kasnije pokazati da je bila prva velika pobeda u ratu.

Ovo što sledi nije ni u kom slučaju potpuni prikaz Čerčilovog života, drugi autori do su već ostvarili, pre svega njegov neumorni, ali nažalost ne i besmrtni biograf Martin Gilbert čije će osmotomno delo zadovoljiti svaku glad za najsitnijim pojedinostima. Moja knjiga je mnogo intimnija priča o tome šta su sve Čerčil i njegova okolina svakodnevno preduzimali da izdrže, o mračnim i svetlim trenucima, o zamršenim romantičnim vezama i porazima, o tugovanju i smehu i o čudnovatim sitnim sporednim događajima koji otkrivaju kakav je zaista bio život za vreme Hitlerove čelične oluje. Tokom te godine Čerčil je postao Čerčil, buldog s cigarom kog svi mislimo da poznajemo, koji drži velike govore i pokazuje svetu kako izgledaju hrabrost i istinsko vođstvo.

Iako ponekad neće delovati tako, ovo je dokumentarno delo. Sve što je između navodnika potiče iz neke vrste istorijskog dokumenta, bili to dnevnici, pisma, memoari ili slično; svako spominjanje pokreta, pogleda osmeha ili drugih reakcija lica potiču iz svedočanstava očevidaca. Ako nešto što pročitate u ovoj knjizi uzdrma vaše stavove o Čerčilu i tom dobu, mogu vam reći samo da je istorija živahan dom pun iznenađenja.

Erik Larson,
Menhetn, 2020.

Sadržaj

	SUMORNA OČEKIVANJA	15
Prvi deo	PRETNJA RASTE	21
Drugi deo	NEIZBEŽNA SLUČAJNOST	83
Treći deo	STRAVA	189
Četvrti deo	KRV I PRAŠINA	245
Peti deo	AMERIKANCI	389
Šesti deo	LJUBAV MEĐU PLAMENOVIMA . .	471
Sedmi deo	TAČNO GODINU DANA	519
	EPILOG:	
	KAKO VREME PROLAZI	555
	Izvori i izjave zahvalnosti	571

Sumorna očekivanja

NIKO NIJE UOPŠTE SUMNJAO U TO DA ĆE BOMBARDERI doći. Planiranje odbrane počelo je dosta pre izbijanja rata, mada planeri nisu imali u vidu tačno određenu pretnju. Evropa je Evropa. Ako je suditi po dotadašnjem iskustvu, rat može da izbije bilo gde i bilo kad. Britanski vojni zapovednici posmatrali su svet kroz sočivo iskustva carstva iz prethodnog rata, Velikog rata, masovnog pokolja vojnika i civila i prvih sistematskih vazдушnih napada u istoriji izvedenih nad Engleskom i Škotskom pomoću bombi ispuštanih iz nemačkih cepelina. Prvi takav napad odigrao se 19. januara 1915,^{*1} a usledilo je još pedesetak drugih tokom kojih su ogromni dirizabli nečujno lebdeći iznad Engleskih krajolika izbacili sto šezdeset dve tone bombi i ubili pet stotina pedeset sedam ljudi.

Od tada su bombe postale veće, smrtonosnije i lukavije, s odloženim dejstvom i podešavanjima koja su im omogućavala da vrište dok padaju. Jedna ogromna nemačka bomba zvana Satana,

* Brojevi u tekstu označavaju napomene, koje sadrže spisak literature korišćene u knjizi. Fajl sa napomenama nalazi se na sajtu Lagune www.laguna.rs u odeljku *Dani slave i očaja*. Nazivi knjiga i imena autora dati su u originalu i u elektronskoj formi radi lakše pretrage na internetu.

duga četiri metra i teška gotovo dve tone, mogla je da razori čitav gradski blok.² Avioni koji su nosili te bombe takođe su bili sve veći i brži, mogli su da lete na većim visinama i tako bolje izbegnu odbranu sa zemlje. Desetog novembra 1932, Stenli Boldvin, tada vicepremijer, izneo je u Donjem domu predviđanja: „Mislim da je dobro da obični ljudi shvate da na svetu nema sile koja ih može zaštititi od bombardera. Šta god se govorilo, bombarder će se uvek probiti.“ Jedina delotvorna odbrana jeste napad, rekao je, „što znači da moramo brže da ubijemo više žena i dece nego neprijatelj kako bismo se spasili.“³

Britanski stručnjaci za civilnu odbranu, strepeći od „smrtonosnog udara“, predviđali su da će prvi vazdušni napad na London uništiti veći deo grada, ako ne i čitav grad, i ubiti dvesta hiljada civila.⁴ „Naširoko se verovalo da će se London pretvoriti u ruševine nekoliko minuta posle objave rata“, napisao je jedan niži zvaničnik.⁵ Napadi će među preživelim izazvati takav užas da će milioni ljudi sići s uma. „London će nekoliko dana biti ogromna ludnica“, napisao je 1923. Dž. F. Č. Fuler, vojni teoretičar. „Bolnice će biti prepune, saobraćaj će stati, beskućnici će vapiti za pomoć, grad će biti u potpunom haosu.“⁶

Ministarstvo unutrašnjih poslova procenilo je da će proizvođačima mrtvačkih sanduka, ako budu poštovali uobičajene postupke sahrane, biti neophodno skoro dva miliona kvadratnih metara „drveta za sanduke“, što je bilo nemoguće nabaviti.⁷ Moraće da prave sanduke od debelog kartona ili papirmašea ili da jednostavno sahranjaju ljude u pokrovima.⁸ „Za masovne sahrane“, preporučilo je Ministarstvo zdravlja Škotske, „najprikladnija vrsta groba je rov dovoljno dubok za pet slojeva tela.“⁹ Planeri su pozivali da se iskopaju velike jame na obodu Londona i drugih gradova, i to što je neupadljivije moguće. Predviđalo se da pogrebnički prođu posebnu obuku za dekontaminaciju tela i odeće ljudi koje ubiju bojni otrovi.¹⁰

Kad je Velika Britanija objavila rat Nemačkoj 3. septembra 1939. u odgovoru na Hitlerov napad na Poljsku, vlada je počela ozbiljne pripreme za bombardovanje i invaziju koja će sigurno

uslediti. Šifrovani znak da invazija samo što nije počela ili je u toku bio je „Kromvel“.¹¹ Ministarstvo informisanja izdalo je naročiti letak pod naslovom „Kako potući napadača“ i poslalo ga na milione kućnih adresa. Letak nije bio osmišljen da ohrabri. „Tamo gde se neprijatelj iskrca“, upozoravao je, „borba će biti najžešća.“ Letak je savetovao građanima da slušaju svaku vladinu preporuku o evakuaciji. „Kad napadi počnu, biće prekasno za odlazak... BUDITE ČVRSTI.“ Crkvena zvona u Velikoj Britaniji su učutala. Sada su postala unapred dogovoreni znak i zazvoniće tek kad se oglasi „Kromvel“ i pojave se napadači. Ako se začuje zvono, to znači da su padobranci opaženi u blizini. Na taj zvuk, pisalo je u letku, „onesposobite i sakrijte bicikle i uništite mape“. Vlasnici automobila treba da „skinu razvodnu kapu i kablove i da isprazne rezervoar ili uklone karburator. Ako ne umete to da uradite, raspitajte se što pre u najbližoj garaži“.

Gradovi i sela poskidali su ulične table, a mape su mogli da kupuju samo ljudi s policijskom dozvolom.¹² Zemljoradnici su ostavljali stare automobile i kamione na svojim poljima kao prepreke jedrilicama punim vojnika. Vlada je izdala trideset pet miliona gas-maski civilima koji su ih nosili na posao i u crkvu i držali ih pored kreveta.¹³ Poštanski sandučići u Londonu premazani su naročitom žutom farбом koja menja boju u prisustvu otrovnog gasa.¹⁴ Zbog strogih propisa o zamračivanju ulice su bile toliko mračne da je uveče bilo gotovo nemoguće prepoznati putnika na železničkoj stanici.¹⁵ U noćima bez mesečine pešaci su izlazili pred automobile i autobuse, udarali u bandere, padali s ivičnjaka i spoticali se o vreće s peskom.

Odjednom su svi počeli da vode računa o mesečevim menama. Bombarderi mogu da napadaju danju, naravno, ali smatralo se da po noći mogu da nađu svoje ciljeve samo po mesečini. Pun mesec i polumesec u svim fazama postali su poznati kao „bombarderski mesec“.¹⁶ Bilo je utehe u činjenici da bombarderi, a što je još važnije i njihova lovačka pratnja, moraju da lete čak iz baza u Nemačkoj, toliko udaljenih da im je to daleko smanjivalo domet i delotvornost. No, to je podrazumevalo da će Francuska sa svojom

brojnom vojskom, Mažinoovom linijom i moćnom ratnom moraricom, stajati čvrsto i time ograničiti dejstva Luftvafea i zaprečiti sve pravce nemačke invazije. Francuska izdržljivost bila je kamen temeljac britanske odbrambene strategije. Niko nije ni pomišljao na to da bi Francuska mogla pasti.

„Osećanje koje preovladava nije strepnja“, zapisao je u dnevnik 7. maja 1940. Harold Nikolson, koji će uskoro postati parlamentarni sekretar ministra informisanja. „To je istinski strah.“ On i njegova žena, književnica Vita Sakvil-Vest, dogovorili su se da će pre izvršiti samoubistvo nego pasti Nemcima u ruke. „Sigurno postoji nešto brzo i bezbolno što se lako nosi sa sobom“, napisala mu je 28. maja. „O, dragi moj, najdraži moj, do čega smo došli!“¹⁷

BOMBARDERE JE NAD LONDON najzad doveo sticaj nepredviđenih sila i okolnosti, a pre svega neobični događaj koji se odigrao tik pred sumrak 10. maja 1940, jedne od najpriyatnijih večeri jednog od najlepših proleća koje je iko pamtio.

1 9 4 0

Prvi deo

—

PRETNJA
RASTE

Maj – jun

PRVO POGLAVLJE

Mrtvozornik odlazi

AUTOMOBILI JURE DUŽ MELA, ŠIROKOG BULEVARA KOJI prolazi pored Vajthola, sedišta britanskih ministarstava, i Bakingemske palate sa 775 soba, doma kralja Džordža Šestog i kraljice Elizabete čija se kamena fasada nazire na drugom kraju ulice, tamna od senki. Rano je več u petak, 10. maja. Svuda cvetaju zvončiči i jagorčevina. Nežni zeleni listovi obasuli su krošnje drveća. Pelikani u Parku Svetog Džejmisa uživali su u suncu i obožavanju posetilaca, a njihovi manje egzotični srodnici labudovi plivali su s uobičajenom strogom nezainteresovanošću. Tako lep dan bio je u oštroj suprotnosti sa svim onim što se desilo od zore, kad su nemačke snage uletele u Holandiju, Belgiju i Luksemburg izuzetno delotvorno koristeći tenkove, poniruće bombardere i padobranske jedinice.

Na zadnjem sedištu prvog automobila sedeo je čelnik britanske Ratne mornarice, prvi lord Admiraliteta, šezdesetpetogodišnji Winston Spenser Čerčil. Jednom je već bio na tom položaju, u prethodnom ratu, a premijer Nevil Čemberlen imenovao ga je na to mesto kada je počeo sadašnji rat. U drugom automobilu vozio se Čerčilov policijski čuvar, detektiv inspektor Volter Henri Tompson iz Posebnog ogranaka Skotland Jarda, zadužen da štiti Čerčilov život. Visok i vitak, kukastog nosa, Tompson je uvek bio

uz ministra, često se pojavljivao na novinskim fotografijama ali se retko spominjao – bio je „osoblje“, kako se tada govorilo, kao i mnogi drugi ljudi zahvaljujući kojima je vlada funkcionirala: brojni privatni i parlamentarni sekretari, pomoćnici i daktilografinje od kojih se sastoji pešadija Vajthola. No, za razliku od većine, Tompson je stalno nosio pištolj u džepu kaputa.

Kralj je pozvao Čerčila. Razlog je, makar Tompsonu, bio očigledan. „Vozio sam se iza Starog neopisivo ponosan“, napisao je.¹

Čerčil je ušao u palatu. Kralj Džordž Šesti tada je imao četrdeset četiri godine i gotovo četiri godine bio je na prestolu. S nogama u obliku slova X, širokih vodoravnih usta, vrlo klempavih ušiju i opterećen teškim mucanjem, delovao je krhko, naročito u poređenju s posetiocem, tri prsta nižim, ali daleko širim. Kralj je bio podozriv prema Čerčilu. Čerčilove simpatije prema Edvardu Osmom, kraljevom starijem bratu čija je ljubav s američkom raspuštenicom Volis Simpson izazvala abdikacionu krizu 1936. bila je i ostala tačka trvenja između Čerčila i kraljevske porodice. Kralj je takođe bio i nezadovoljan jer je Čerčil kritikovao premijera Nevila Čemberlena u vezi s Minhenskim sporazumom iz 1938. koji je omogućio Hitleru da pripoji Nemačkoj deo Čehoslovačke. Džordž Šesti gajio je opšte nepoverenje u Čerčila zbog njegove nezavisnosti i menjanja političkih stranaka.

Ponudio je Čerčila da sedne i netremice ga neko vreme, kako će to Čerčil kasnije opisati, posmatrao ispitivački i radoznalo.

Zatim je rekao: „Pretpostavljam da ne znate zašto sam poslao po vas?“

„Vaše veličanstvo, ne mogu ni da zamislim zašto.“²

U DONJEM DOMU IZBILA je pobuna od koje se Čemberlenova vlada zaljuljala. Izbila je u okviru rasprave o neuspehom britanskom pokušaju da izbacila nemačke snage iz Norveške koju su Nemci napali mesec dana ranije. Čerčil je, kao ministar ratne mornarice, bio odgovoran za pomorsku stranu operacije. Sada je izbacivanje pretilo Britancima, suočenima s neočekivano žestokim nemačkim napadima. Prema mišljenju onih koji su se pobunili protiv vlade,

sedamdesetjednogodišnji Čemberlen, kog su zvali „Mrtvozornik“ ili „Stari Kišobran“, nije bio dorastao zadatku upravljanja ratom koji se sve brže širio. U govoru od 7. maja jedan poslanik, Leopold Ejmeri, nemilosrdno je napao Čemberlena pozajmivši reči Olivera Kromvela iz 1653: „Predugo ste sedeli ovde za dobro koje ste učinili! Odlazite, kažem, pa da svršimo s vama! U ime Boga, idite!“³

Dom je glasao o poverenju vladi putem „podele“ u kojoj se poslanici u predvorju svrstaju u dve kolone, za da i za ne, i prolaze pored kolega brojača koji beleže njihove glasove. Na prvi pogled rezultat je bio pobjeda za Čemberlena – 281 glas za i 20 glasova protiv – ali u poređenju s pređašnjim glasanjima bilo je jasno koliko je političke podrške premijer izgubio.

Posle glasanja Čemberlen se sastao sa Čerčilom i rekao mu da namerava da podnese ostavku. Želeći da deluje lojalno, Čerčil ga je ubedio da to ne čini. Ovo je ohrabrilо kralja, ali je navelo jednog pobunjenika, zgroženog mogućnošću da Čemberlen pokuša da ostane na čelu vlade, da ga uporedi sa „starim komadom gume za žvakanje zalepljenim za nogu stolice“.⁴

Do četvrtka 9. maja odlučnost Čemberlenovih protivnika je ojačala. Kako je dan odmicao, njegov odlazak delovao je sve izglednije, i dva čoveka brzo su se izdvojila kao kandidati koji će ga najverovatnije naslediti: ministar inostranih poslova lord Halifaks i prvi lord Admiraliteta, Čerčil, kog je veći deo javnosti obožavao.

Ali onda su došli 10. maj i Hitlerovi munjeviti napadi na Holandiju, Belgiju i Luksemburg. Vesti su izazvale turobno raspoloženje u Vajtholu, mada su Čemberlenu donele treptaj nove nade da će možda zadržati položaj. Donji dom će se svakako saglasiti da bi u svetlu tako značajnih događaja bilo lakomisleno menjati vladu. No, pobunjeni poslanici su jasno stavili do znanja da neće služiti pod Čemberlenom i tražili su da se za novog premijera imenuje Čerčil.

Čemberlen je shvatio da mu ne preostaje ništa drugo osim ostavke. Ubeđivao je lorda Halifaksa da preuzme dužnost. Halifaks je delovao stabilnije od Čerčila i bilo je manje verovatno da će povesti Veliku Britaniju u neku novu propast. U Vajtholu se Čerčilu priznavalo da je vrhunski govornik, ali mnogi su ga

smatrali nerazboritim. Sam Halifaks nazivao ga je „odmetnutim slonom“.⁵ No, Halifaks je sumnjao u sopstvenu sposobnost da vodi zemlju u ratu i nije želeo premijersku dužnost. Jasno je to stavio do znanja kada je izaslanik kog su poslali da ga navede da se predomisli utvrdio da je lord otišao kod zubara.⁶

Ostalo je na kralju da odluči. Prvo je pozvao Čemberlena. „Prihvatio sam njegovu ostavku“, zapisao je kralj u dnevnik, „i rekao mu da se prema njemu nepravedno postupilo i da mi je silno žao što se sva ova kontroverza dogodila.“⁷

Zatim su razgovarali o nasledniku. „Ja sam, naravno, predložio Halifaksa“, napisao je kralj. Smatrao je da je Halifaks „očigledan izbor“.

Ali Čemberlen ga je iznenadio. Preporučio je Čerčila.

Kralj je zabeležio: „Poslao sam po Vinstona i zatražio od njega da obrazuje vladu. Prihvatio je i rekao mi da nije mislio da je to razlog zbog kog sam ga pozvao“ – mada je Čerčil, prema kraljevom svedočanstvu, slučajno imao pri ruci imena nekoliko ljudi koje je razmatrao da imenuje u svoj kabinet.⁸

AUTOMOBILI SA ČERČILOM I inspektorom Tompsonom vratili su se u Admiralitet, sedište komande Ratne mornarice u Londonu i privremeni Čerčilov dom. Izašli su iz kola. Kao i uvek, Tompson je držao jednu ruku na pištolju u džepu kaputa. Mornari s bajonetima na puškama stajali su na vratima Admiraliteta, a vojnici naoružani lakim automatskim puškama bili su razmešteni iza vreća s peskom. Na obližnjem travnjaku parka Svetog Džejmsa dugačke cevi protivavionskih topova štrčale su oštro uvis.

Čerčil se okrenuo Tompsonu. „Vi znate zašto sam bio u Bakin-gemskoj palati“, rekao je. Tompson je znao i čestitao mu je, ali je dodao da žali što imenovanje nije došlo ranije i u bolja vremena zbog preteške dužnosti koja ga čeka.

„Sam Bog zna koliko je teška“, rekao je Čerčil.

Rukovali su se, ozbiljni kao na sahrani. „Samo se nadam da nije prekasno“, rekao je Čerčil. „A plašim se da jeste. No, možemo samo da damo sve od sebe i sve što imamo – koliko god to bilo.“⁹

Ovo su bile ozbiljne reči, ali Čerčil se u sebi radovao. Čitav život proživeo je za ovaj trenutak. Nije bilo važno što je nastupio u tako mračnom vremenu. Štaviše, zbog toga je njegovo imenovanje bilo još izuzetnije.

Pod sve slabijim svetlom Tompson je video da suze klize Čerčilu niz obraze. I on sam bio je na ivici suza.

KASNIJE TE NOĆI ČERČIL je ležao u postelji obuzet uzbudljivim osećajem koji su u njemu budili izazov i prilika. „U svojoj dugoj političkoj karijeri“, napisao je, „obavljao sam mnoge visoke dužnosti, ali spremno priznajem da mi se ova koju sam sada dobio najviše dopala.“ Žudnja za vlašću radi vlasti je „prizemna“, napisao je i dodao: „Ali vlast u vreme nacionalne krize, kada čovek veruje da zna kakve zapovesti treba izdati, pravi je blagoslov.“¹⁰

Osećao je veliko olakšanje. „Najzad sam imao ovlašćenja da izdajem uputstva na čitavoj pozornici. Činilo mi se da koračam sa sudbinom i da je čitav moj prethodni život bio priprema za ovaj čas i ovaj ispit... Iako sam jedva čekao jutro, spavao sam čvrsto i nisu mi bili potrebni vedri snovi. Činjenice su bolje od snova.“¹¹

Uprkos sumnjama koje je izrazio inspektoru Tompsonu, Čerčil je u Dauning strit broj 10 ušao s neskrivenim uverenjem da će pod njegovim vođstvom Velika Britanija pobediti u ratu, iako bi svaka objektivna procena zaključila da za to nema nikakvih izgleda. Znao je da sada mora i ostale da ubedi u to – svoje zemljake, vojne zapovednike, ministre, i što je najvažnije, američkog predsednika Frenklina D. Ruzvelta. Od samog početka Čerčil je shvatao temeljnu istinu o ratu: da ne može pobediti bez učešća Sjedinjenih Država. Prepuštena sama sebi, verovao je, Velika Britanija moći će sve da izdrži i da odbija nemačke nasrtaje, ali samo industrijska moć i brojno ljudstvo Amerike obezbediće konačni nestanak Hitlera i nacionalsocijalizma.

Sve je bilo još teže zato što je Čerčil morao ove ciljeve da ostvari brzo, pre nego što se Hitler potpuno usredsredi na Englesku i pošalje na nju svoje Ratno vazduhoplovstvo, Luftvafe, koje su

britanske obaveštajne službe smatrale daleko nadmoćnijim nad Kraljevskim ratnim vazduhoplovstvom.

USRED SVEGA TOGA ČERČIL je morao da izlazi na kraj s raznovrsnim drugim izazovima. Ogroman lični dug stizao mu je na naplatu krajem meseca, a on nije imao novca da ga isplati. Njegov jedini sin Randolf takođe se gušio u dugovima, neprestano pokazujući dar ne samo za trošenje novca nego i za gubljenje na kocki; njegova nesposobnost za kockarskim stolom bila je legendarna. Osim toga, pio je previše i bio je sklon da u pijanstvu pravi skandale, pa je, prema rečima njegove majke Klementine, stalno postojala mogućnost da jednog dana nanese neizbrisivu sramotu porodici. Čerčil je takođe morao da se nosi s propisima o zamračivanju, strogim ograničenjima osnovnih potrepština i sve češćim ometanjem zvaničnika koji su se trudili da ga zaštite od atentata – a pre svega s neprestanim nasrtajima vojske radnika raspoređene da zaštiti premijersku rezidenciju i čitav Vajthol od vazдушnih napada, s beskrajnim udaranjem njihovih čekića koji su više od svega umeli da ga dovedu do besa.

Osim možda zviždanja.

Mržnja prema zviždanju, rekao je jednom, bila je jedino zajedničko njemu i Hitleru. Nije to bila samo opsesija. „Zviždanje je u njemu izazivalo gotovo psihijatrijsku uznemirenost – ogromnu, trenutnu i nerazumnu“, napisao je inspektor Tompson.¹² Jednom, dok su išli zajedno u Dauning strit, novi premijer i Tompson naišli su na prodavca novina, dečaka od trinaestak godina, koji je išao prema njima, „s rukama u džepovima i novinama pod miškom, glasno i veselo zviždeći“, sećao se Tompson.

Kad im se dečak primakao Čerčil se razbesneo. Pogrbio se i zarežao prema dečaku: „Prestani da zviždiš.“

Dečak je, ni najmanje uznemiren, odvratio: „A zašto?“

„Zato što mi se ne dopada i zato što stvaraš užasnu galamu.“

Dečak je nastavio dalje, a onda se okrenuo i povikao: „Pa, možete da začepite uši, zar ne?“

Onda je otišao svojim putem.

Čerčil je na trenutak bio potpuno zapanjen. Zajapurio se od besa.

Ali Čerčilova velika vrlina bila je perspektiva, koja mu je omogućavala da pojedinačne događaje razdvoji i da rđavo raspoloženje za tren oka pretvori u smeh. Kad su nastavili dalje, Tompson je video da se Čerčil smeši. Ispod glasa premijer je ponovio dečakovu opasku: „Pa, možete da začepite uši, zar ne?“

I prsnuo je u glasan smeh.¹³

ČERČIL SE ODMAH LATIO novih dužnosti, hrabreći mnoge, ali potvrđujući najcrnje slutnje drugima.

DRUGO POGLAVLJE

Noć u „Savoju“

KAD SE SEDAMNAESTOGODIŠNJA MERI Čerčil probudila tog jutra 10. maja, dočekale su je sumorne vesti iz Evrope. Pojediniosti su bile zastrašujuće same po sebi, ali zbog suprotnosti između toga kako je Meri provela prethodnu noć i onoga što se događa s druge strane Lamanša sve je bilo još šokantnije.

Meri je bila najmlađa od Čerčilovo četvoro dece; peto dete, kći po imenu Marigold, voljena „Patkica“, preminula je od sepse avgusta 1921. s dve godine i devet meseci. Oba roditelja bila su uz nju kad je umrla, a taj trenutak izvukao je iz Klementine, kako je Čerčil kasnije pričao Meri, „niz divljih krikova kao u smrtno ranjene životinje.“¹

Merina najstarija sestra Dajana bila je udata za Dankana Senda koji je služio kao Čerčilov „specijalni službenik za vezu“ s Vazдушnom predostrožnošću, odsekom za civilnu odbranu ministarstva unutrašnjih poslova. Imali su troje dece. Druga sestra, dvadesetpetogodišnja Sara, toliko tvrdoglava da je u detinjstvu dobila nadimak „Mazga“, bila je glumica i na očevo veliko nezadovoljstvo udala se za austrijskog zabavljača Vika Olivera, šesnaest godina starijeg od nje i već dva puta razvedenog. Nisu imali dece. Četvrto dete bio je dvadesetdevetogodišnji Randolf koji se godinu dana ranije oženio Pamelom Digbi kojoj je sada bilo dvadeset godina i nosila je njihovo prvo dete.

Meri je bila ljupka, poletna i smela, a jedan posmatrač opisao ju je kao „veoma živahnu“.² Pristupala je svetu s nesalomivim elanom jagnjeta, s bezazlenošću koju je gošća iz Amerike, Ketii Hariman, smatrala sladunjavom. „Ona je vrlo inteligentna“, napisala je gospođa Hariman, „ali toliko naivna da to boli. Govori ono što misli, onda joj se ljudi smeju, rugaju joj se, a kako je krajnje osetljiva, sve prima k srcu.“³ Kad se Meri rodila, majka joj je dala nadimak „Meri Mišić“.⁴

Dok je Hitler sejavao smrt i nesreću među milionima stanovnika Holandije, Belgije i Luksemburga, Meri je izašla s prijateljima i provodila se kao nikad. Počelo se s večerom u čast njene bliske prijateljice Džudi – Džudit Veniše Montegju – vršnjakinje i rođake, kćeri pokojnog Edvina Samjuela Montegjua, nekadašnjeg ministra za Indiju, i njegove supruge Veniše Stenli. Njihov brak bio je pun drame i nagađanja: Veniša se udala za Montegjua posle trogodišnje veze s bivšim premijerom Herbertom Askvitom, starijim od nje trideset pet godina. Da li su Veniša i Askvit ikada imali telesni odnos znaju samo njih dvoje, ali ako je broj reči mera romantičnog interesovanja, onda je Askvit bio nepovratno izgubljen u ljubavi. Za tri godine veze napisao je Veniši najmanje pet stotina šezdeset pisama; neka je pisao čak i na sednicama vlade, a tu naviku Čerčil je nazvao „engleskim najvećim bezbednosnim rizikom“.⁵ Njena iznenadna veridba za Montegjua skršila je Askvita. „Ni pakao nije tako strašan“, napisao je.⁶

Brojni drugi mladići i devojke bili su na toj večeri, pripadnici londonskog blistavog društva, potomci najboljih britanskih porodica koji su obedovali, plesali i pili šampanjac u popularnim noćnim klubovima grada. Rat nije okončao njihove provode, mada je uneo izvesnu ozbiljniju notu. Mnogi mladići stupili su u neku granu oružanih snaga od kojih je Ratno vazduhoplovstvo bilo možda najromantičnije, ili su pohađali vojne škole kao što su Sandherst i Perbrajt. Neki su se borili u Norveškoj, a drugi su otišli u inostranstvo s Britanskim ekspedicionim snagama. Brojne devojke iz Merinog društva stupile su u Žensku dobrovoljačku službu koja je pomagala u smeštanju evakuisanih, vodila odmarališta i obezbeđivala hranu onima u oskudici, ali je obavljala i

druge zadatke kao što je pređenje pseće dlake u predivo za izradu odeće. Druge devojke učile su za bolničarke; neke su radile nejasne poslove u Ministarstvu inostranih poslova gde su, kako se Meri izrazila, obavljale „delatnosti koje se nisu objašnjavale“. No, zabava je zabava, i uprkos sve gušćem mraku, Meri i njeni prijatelji su plesali, Meri naoružana s pet funti džeparca koji joj je Čerčil davao svakog prvog u mesecu. „Londonski društveni život bio je vrlo poletan“, napisala je Meri u memoarima. „Uprkos zamračenoj, pozorišta su bila puna, bilo je mnogo noćnih klubova za ples kada se restorani zatvore, a mnogi su i dalje priređivali svečane večere, često u čast sina na odsustvu.“⁷

Omiljeno mesto Meri i njenih prijatelja bilo je Zabavljачko pozorište, blizu Kovent gardena, gde su sedeli za stolovima i gledali glumačku trupu u kojoj je bio i Piter Justinov kako izvodi stare pesme iz mjuzik holova. Ostajali su dok se pozorište ne zatvori u dva po ponoći, a onda su se pešice vraćali kući po zamračenim ulicama. „Izlazak iz dubokih senki ulica sličnih mračnim dolinama na prostranstvo Trafalgarskog trga preplavljenog mesečinom, klasična simetrija crkve Svetog Martina u poljima isklesana u pozadini i Nelson na stubu visoko iznad svojih čuvara lavova, tako strašnih i crnih – to je prizor koji nikad neću zaboraviti.“⁸

Među muškarcima na večeri Džudi Montegju bio je i mladi major kopnene vojske po imenu Mark Hauard. Meri ga je smatrala privlačnim i otmenim i „baš joj se dopadao“.⁹ Sudbinom predodređen da pogine četiri godine kasnije, major Hauard služio je u Koldstrimskoj gardi, najstarijem puku britanske redovne vojske. Iako je to bila borbena jedinica, obavljala je i stražarsku dužnost oko Bakingemske palate.

Posle večere Meri, Mark i njihovi prijatelji otišli su u čuveni hotel „Savoj“ na ples, a zatim u omiljeni klub imućne londonske omladine, „Klub 400“, poznat kao „noćni glavni štab visokog društva“. Smešten u jednom podrumu na Trgu Lester, klub je radio do zore, a gosti su igrali valcer i fokstrot uz muziku orkestra od osamnaest članova. „Igrala sam gotovo isključivo s Markom“, zapisala je Meri u dnevnik. „Sjajno! Legla u četiri ujutru.“¹⁰

Tog jutra, u petak 10. maja, saznala je za Hitlerove munjevite napade u Evropi. U dnevnik je zapisala: „Dok smo Mark i ja veselo i bezbrižno igrali jutros – u hladnu sivu zoru Nemačka je nasrnula na još dve nekužne zemlje, Holandiju i Belgiju. Zverstvo tih napada je nezamislivo.“¹¹

Otišla je u svoju školu, „Kraljičin koledž“ u Ulici Harli u kojoj je, kao vanredna studentkinja, slušala francuski, englesku književnost i istoriju. „Oblak nesigurnosti i sumnje visio je nad nama čitav dan“, zabeležila je. „Šta će biti s vladom?“¹²

Uskoro je saznala odgovor. Po podne je, kao i obično petkom, krenula za Čartvel, porodično imanje Čerčilovih, četrdesetak kilometara jugoistočno od Londona. Odrasla je tamo, odgajila je tamo čitavu menažeriju, a neke životinje želela je da proda preko kompanije koju je nazvala „Veseli zverinjak“.¹³ Kuća je od početka rata bila zatvorena, osim Čerčilove radne sobe, ali jedna kućica na imanju ostala je otvorena i u njoj je sada stanovala Merina voljena nekadašnja dadilja Merion Vajt, Klementinina sestra od tetke, zvana „Duša“ ili „Dada“.

Bilo je toplo prolećno veče. Meri je sedela na stepeništu kućice pod plavim svetlom predvečerja, „smiraja“, kako je ona to zvala, i slušala radio čiji su zvuci dopirali iznutra. Oko devet sati, neposredno pre redovnih vesti, začuo se Čemberlen i održao kratak govor u kom je rekao da je podneo ostavku i da je Čerčil sada premijer. Meri se obradovala. Mnogi drugi nisu.

NAJMANJE JEDNOG PRIPADNIKA MERINOG društva koji je takođe plesao u „Savoju“ i „Klubu 400“, ovo imenovanje je zabrinulo, i u smislu kako će uticati na naciju i rat i kako će verovatno uticati na njegov život.

Do subote 11. maja ujutru Džon Kolvil zvani Džok služio je kao pomoćnik privatnog sekretara Nevila Čemberlena, a onda je dodeljen Čerčilu. S obzirom na zahteve poslao, suočio se s tim da će verovatno morati da živi u premijerskoj rezidenciji. Merino mišljenje o Džoku bilo je dvojako, gotovo oprezno: „Sumnjala sam – s pravom – da je ‘Čemberlenovac’ i ‘Minhenovac’.“¹⁴ On

pak nije bio naročito očaran njome: „Mislio sam da je Čerčilova mala prilično površna.“¹⁵

Dužnost privatnog sekretara bila je vrlo prestižna. Kolvil i još četvorica novoimenovanih ljudi činili su Čerčilov „Privatni kabinet“ i služili su gotovo kao njegovi zamenici, dok je četa drugih sekretara, sekretarica i daktilografkinja beležila premijerove diktate i obavljala svakodnevne činovničke poslove. Kolvilovo poreklo kao da ga je predodredilo za službu u Broju deset. Njegov otac, Džordž Čarls Kolvil, bio je advokat, a majka, ledi Sintija Kru-Milns, dvorska dama, komorkinja kraljice-majke Meri. Ledi Sintija je bila i socijalna radnica, pomagala je sirotinji u Istočnom Londonu i povremeno vodila sina sa sobom kako bi video i drugu stranu engleskog života. S dvanaest godina Džok Kolvil postao je počasni paž kralja Džordža Petog, a taj obredni položaj obavezivao ga je da se pojavi u Bakingemskoj palati tri puta godišnje u pantalonama do kolena, košulji s čipkom na manžetama, plaštu kraljevski plave boje i trorogom šeširu ukrašenom crvenim perjem.

Iako je imao svega dvadeset pet godina, Kolvil je delovao starije, zbog tamnih odela koja je morao da nosi, crnih obrva i ravnodušnog lica. Izgledao je vrlo strogo, mada je zapravo – što se jasno vidi iz dnevnika koji je potajno vodio o svojim danima u Broju deset – bio oštroman posmatrač ljudskog ponašanja, imao vrlo bogat rečnik i duboko se divio lepoti sveta u celini. Imao je dva starija brata, Dejvida u Ratnoj mornarici i Filipa, majora kopnene vojske u Britanskim ekspedicionim snagama za kog je Džok silno strepeo.

Kolvil se školovao u svim pravim ustanovama; to je bilo važno u britanskom višem staležu jer je škola služila kao neka vrsta pukovske zastave. Pohađao je srednju školu Harou i bio kapiten mačevalačkog tima, a zatim je prešao na koledž Trinitu u Kembriđžu.¹⁶ Naročito je Harou imao nezasluženo veliki uticaj na sudbine mladića iz britanskih najviših krugova, što se vidi iz spiska nekadašnjih učenika na kom je sedam premijera, među njima i Čerčil, neupadljiv učenik za kog je jedan nastavnik rekao da ispoljava „zapanjujuću aljkavost“. (Među kasnijim učenicima škole Harou

su glumci Benedikt Kamberbač i Keri Elvis, kao i ornitolog po imenu Džejms Bond.) Kolvil je u školi učio nemački, a znanje je usavršavao tokom dva boravka u Nemačkoj, 1933, nedugo pošto je Hitler postao kancelar, i 1937, kada je Hitler već prigrabio svu vlast. U početku je Kolvilu polet nemačkog stanovništva delovao zarazno, ali s vremenom ga je obuzela nelagoda. Prisustvovao je spaljivanju knjiga u Baden-Badenu, a kasnije i jednom Hitlerovom govoru. „Nikada pre ni posle nisam video sveopštu masovnu hysteriju“, napisao je. Godine 1937. stupio je u odeljenje diplomatske službe Ministarstva inostranih poslova koje je snabdevalo premijerov kabinet privatnim sekretarima. Dve godine kasnije radio je za Čemberlena, tada umešanog u sukob oko propalog Minhenskog sporazuma. Čerčil, jedan od premijerovih najžešćih kritičara, za sporazum je rekao da je „potpuni i ničim neublaženi poraz“.

Kolvilu se Čemberlen dopadao, poštovao ga je, i strepeo je od onoga što će se desiti sada kad je Čerčil došao na vlast. Očekivao je samo haos. Kao i mnogi drugi u Vajtholu, smatrao je Čerčila mušičavim čovekom koji svuda zabada nos i sklon je munjevitim postupcima na mnogo strana istovremeno. No, javnost ga je obožavala. Kolvil je u svom dnevniku krivio Hitlera za ovaj skok Čerčilove popularnosti: „Jedna od Hitlerovih najlukavijih odluka bila je da Vinstona proglasi državnim neprijateljem broj jedan, pošto je pomogla da Čerčil postane narodni heroj broj jedan i kod kuće i u SAD.“¹⁷

Kolvilu se činilo da je atmosfera očajanja u Vajtholu, moguća posledica imenovanja Čerčila na premijerski položaj, počela da se oseća. „On je možda, naravno, zaista odlučan i energičan kao što zemlja veruje da jeste i možda će moći da ubrza našu škripavu vojnu i industrijsku mašineriju“, napisao je Kolvil. „Ali to je ogroman rizik, obuhvata opasnost od nepromišljenih i spektakularnih podviga i plašim se da će ova zemlja stići u najopasniji položaj u kom je ikada bila.“¹⁸

Kolvil je gajio potajnu nadu da će Čerčilov mandat biti kratak. „Postoje izvesni razlozi za verovanje da će se N. Č.“ – Nevil Čemberlen – „uskoro vratiti“, poverio je svom dnevniku.¹⁹

No, jedno je sigurno: Kolvilu je služba kod Čerčila obezbedila obilje materijala za dnevnik koji je počeo da vodi osam meseci ranije, neposredno po izbijanju rata. Tek kasnije palo mu je na pamet da vodeći dnevnik verovatno teško krši zakone o nacionalnoj bezbednosti. Kako se jedan njegov kolega kasnije izrazio: „Preneražen sam rizicima kojima se Džok izlaže po pitanju bezbednosti, za koje bi bio otpušten na licu mesta da su ga uhvatili.“²⁰

KOLVILOVA SUMNJIČAVOST DAN POSLE imenovanja vladala je čitavim Vajtholom. Kralj Džordž Šesti zapisao je u dnevnik: „Još ne mogu da mislim o Vinstonu kao o premijeru.“ Kralj je sreo lorda Halifaksa na imanju Bakingemske palate; Halifaks je imao kraljevsku dozvolu da prolazi tuda na putu od svoje kuće na Trgu Juston do ministarstva inostranih poslova. „Sreo sam Halifaksa u vrtu“, napisao je kralj, „i rekao sam mu koliko mi je žao što on nije moj premijer.“²¹

Halifaks je, iako ponovo imenovan na položaj ministra inostranih poslova, bio sumnjičav prema Čerčilu i nesputanoj energiji koju će verovatno doneti u Broj deset. U nedelju, 11. maja, dan posle Čerčilovog imenovanja, Halifaks je napisao svom sinu: „Nadam se da nas Vinston neće odvesti u nešto nepromišljeno.“²²

Halifaks – koji je Čerčila zvao Pu, po književnom liku A. A. Milna Viniju Puu – gundao je da je ministrima koje je Čerčil pozvao u novu vladu nedostaje intelektualna težina. Sve ih je uporedio s „gangsterima“, a vođa bande je, prema njegovom mišljenju, bio sam Čerčil. „Retko sam sretao ljude s čudnovatijim prazninama u znanju ili ljude kojima um radi u većim trzajima“, napisao je Halifaks u dnevnik te subote. „Da li je moguće udesiti da taj um radi urednije? Mnogo zavisi od toga.“²³

Imenovanje Čerčila za premijera razbesnelo je ženu jednog poslanika koja ga je uporedila s Hermanom Geringom, gojaznim i surovim zapovednikom Luftvafea i drugim najmoćnijim čovekom Trećeg rajha. „V. Č. je zaista engleski Gering“, napisala je, „željan krvi, 'Munjevitog rata' i nabrekao od ega i prejedanja; ista podlost teče mu kroz vene, naglašena junačenjem i praznoslovljem.“²⁴

No, drugačije mišljenje imala je Nela Last, obična građanka koja je vodila dnevnik i prijavila se za „Masovno posmatranje“, organizaciju stvorenu u Velikoj Britaniji dve godine ranije koja je regrutovala stotine dobrovoljaca da svakodnevno vode dnevnik kako bi pomogli sociolozima da bolje shvate svakodnevni britanski život. Dobrovoljce su podsticali da usavršavaju veštinu opažanja opisujući sve što se nalazi na pločama njihovih kamina i kamina njihovih prijatelja. Mnogi su, kao Nela Last, vodili dnevnik tokom čitavog rata. „Kad bih morala da provedem čitav život s nekim“, napisala je, „izabrala bih Čemberlena, ali mislim da bih pre uzela gospodina Čerčila kad bih u oluji doživela brodolom.“²⁵

Javnost i Čerčilovi saveznici pozdravili su njegovo imenovanje aplauzom. U Admiralitet su stizale bujice pisama i telegrama s čestitkama. Dva pisma sigurno su mnogo značila Čerčilu, oba od dugogodišnjih prijateljica prema kojima je u nekom trenutku možda gajio romantična osećanja. Klementina je svakako tako mislila i govorkalo se da je obazriva prema obema ženama.

„Moja želja se ostvarila“, napisala je Vajolet Bonam Karter, kći Herberta Askvita, nekadašnjeg premijera preminulog 1928. „Sada mogu da se suočim sa svime što nas čeka s verom i poverenjem.“ Dobro je poznavala Čerčila i bila je ubeđena da će njegova energija i ratobornost preobraziti vladu. „Znam, kao i ti, da je vetar posejan i da ćemo svi morati da žanjemo oluju“, napisala je. „Ali ti ćeš je uzjahati – umesto da te oduva. Hvala Bogu što si tu, za kormilom naše sudbine, i nadam se da će tvoj duh raspaliti duh nacije.“²⁶

Drugo pismo bilo je od Veniše Stenli, žene koja je imala dopisnu pustolovinu s Askvitom. „Dragi moj“, napisala je Veniša Čerčilu, „želim da pridodam svoj glas velikoj himni radosti koja se zaorila čitavim civilizovanim svetom kad si postao premijer. Hvala Bogu, najzad.“ Radosna je, napisala mu je, zbog činjenice „da si dobio priliku da nas sve spasi“.

Dodala je i post skriptum: „Inače, vrlo je lepo što u Broju deset ponovo stanuje neko koga volim.“²⁷

TREĆE POGLAVLJE

London i Vašington

AMERIKA JE BILA NAJVAŽNIJA U ČERČILOVIM RAZMIŠLJANJIMA o ratu i njegovom krajnjem ishodu. Činilo se da je Hitler spreman da osvoji čitavu Evropu. Verovalo se da je nemačko ratno vazduhoplovstvo, Luftvafe, daleko brojnije i moćnije od britanskog Kraljevskog ratnog vazduhoplovstva, a nemačke podmornice i brodovi ometali su protok hrane, oružja i sirovina neophodnih ostrvskoj naciji. Prethodni rat pokazao je kako moćne Sjedinjene Države mogu da budu vojna sila kad se podignu; sada se činilo da samo one imaju sredstava da ujednače strane.

Koliko je Amerika važna u Čerčilovom strategijskom razmišljanju postalo je jasno njegovom sinu Randolphu kad je jednog jutra uskoro po imenovanju njegovog oca za premijera ušao u očevu spavaću sobu i zatekao ga kako stoji pred umivaonikom i ogledalom i brije se. Randolph je bio na odsustvu iz Četvrtog puka kraljičinih husara, Čerčilove nekadašnje jedinice, u kojoj je sada služio kao poručnik.

„Sedi, dečko, i čitaj novine dok ne završim“, rekao mu je Čerčil.

Posle nekoliko trenutaka Čerčil se napola okrenuo ka sinu.

„Mislim da vidim izlaz“, rekao je.

Zatim se ponovo okrenuo ogledalu.

Randolf je shvatio da njegov otac govori o ratu. Ova primedba ga je iznenadila, sećao se, pošto nije video nikakve izgleda da Velika Britanija pobjedi. „Hoćeš da kažeš da možemo izbjeći poraz?“, upitao je Randolf. „Ili da pobedimo skotove?“

Na ovo je Čerčil bacio britvu u umivaonik i naglo se okrenuo ka sinu. „Naravno da mislim da možemo da ih pobedimo“, odvratio je resko.

„Pa, ja bih to voleo“, rekao je Randolf, „ali ne vidim kako možeš do da izvedeš.“

Čerčil se obrisao peškirom. „Uvući ću Sjedinjene Države u rat.“¹

AMERIČKA JAVNOST NIJE ŽELELA da bude uvučena u bilo šta, a ponajmanje u rat u Evropi. Nastala je promena u odnosu na početak rata, kada je prema istraživanjima javnog mnjenja četrdeset dva odsto Amerikanaca smatralo da, ako tokom sledećih meseci postane jasno da će Francuska i Velika Britanija biti poražene, Sjedinjene Države treba da objave rat Nemačkoj i da pošalju vojnike u Evropu, dok se četrdeset osam odsto njih tome protivilo. No, Hitlerova invazija na Holandiju, Belgiju i Luksemburg drastično je preokrenula mišljenje javnosti. Anketom obavljenom maja 1940. utvrđeno je da se čak devedeset tri odsto stanovništva protivi objavi rata. Taj stav bio je poznat kao izolacionizam. Kongres Sjedinjenih Država prethodno je, počevši od 1935, taj stav pretočio u niz zakona o neutralnosti koji su strogo regulisali izvoz oružja i municije i zabranjivali da američki brodovi prevoze ratni materijal bilo kojoj zaraćenoj strani. Amerikanci su saosećali s Engleskom, ali sada se postavljalo pitanje koliko je zapravo stabilno Britansko carstvo koje je smenilo vladu istog dana kada je Hitler napao Holandiju, Belgiju i Luksemburg.

U subotu 11. maja ujutru predsednik Ruzvelt sazvaio je sednicu kabineta u Beloj kući na kojoj se povel rasprava o novom britanskom premijeru. Glavno pitanje bilo je može li on ikako pobediti u ovom proširenom ratu. Ruzvelt je ranije više puta bio u dodiru s Čerčilom dok je ovaj bio prvi lord Admiraliteta, ali je to držao

u tajnosti iz straha da ne raspali američko javno mnjenje. Opšti ton na ovoj sednici bio je sumnjičav.

Među prisutnima bio je i Harold Ikes, ministar unutrašnjih poslova, uticajni Ruzveltov savetnik zaslužan za sprovođenje predsednikovog programa javnih radova i finansijskih reformi poznat kao „Nju dil“. „Po svemu sudeći“, rekao je Ikes, „Čerčil je veoma nepouzdan pod uticajem alkohola.“ Zatim je izjavio da je Čerčil „prestar“. Prema rečima Frensis Perkinisa, ministra za rad, tokom sednice Ruzvelt je delovao „nesigurno“ u vezi sa Čerčilom.²

Sumnje u novog premijera, naročito zbog njegovog uživanja alkohola, posejane su mnogo pre ove sednice. Februara 1940. Samner Vels, zamenik ministra inostranih poslova SAD, krenuo je na međunarodnu turneju, takozvanu „Velsovu misiju“, i sastao se s vođama u Berlinu, Londonu, Rimu i Parizu kako bi procenio političke okolnosti u Evropi. Između ostalog sastao se i s Čerčilom, tadašnjim prvim lordom Admiraliteta. Ovaj susret opisao je u izveštaju: „Kad su me uveli u njegov kabinet, gospodin Čerčil sedeo je ispred kamina, pušio dugu cigaru i pio viski sa sodom. Bilo je potpuno očigledno da je popio dosta viskija pre mog dolaska.“³

No, glavni izvor podozrenja prema Čerčilu bio je američki ambasador u Londonu Džozef Kenedi; njemu se novi premijer nije dopadao i stalno je slao pesimistične izveštaje o izgledima Velike Britanije i Čerčilovom karakteru. U jednom trenutku Kenedi je ponovio Ruzveltu suštinu Čemberlenove opaske da se Čerčil „razvio u vrhunskog pijanca i da se njegovo rasuđivanje nikada nije pokazalo dobrim“.⁴

Kenedija pak nisu voleli u Londonu. Supruga Čerčilovog ministra inostranih poslova lorda Halifaksa prezirala je američkog ambasadora zbog pesimističnog stava prema britanskim izgledima za opstanak i predviđanja da će Kraljevsko ratno vazduhoplovstvo brzo biti uništeno.

Napisala je: „Ubila bih ga sa zadovoljstvom.“⁵

ČETVRTO POGLAVLJE

Naelektrisani

U PRVA DVADESET ČETIRI SATA NA DUŽNOSTI ČERČIL JE pokazao da je sasvim drugačija vrsta premijera. Dok je Čemberlen – Stari Kišobran, Mrtvozornik – bio ozbiljan i oprezan, novi premijer je, u skladu s glasom koji ga je pratio, bio razmetljiv, energičan i potpuno nepredvidiv. Jednom od svojih prvih odluka imenovao je sebe za ministra odbrane, zbog čega je jedan dotadašnji vladin zvaničnik zapisao u dnevnik: „Neka nam je bog na pomoći“. Taj položaj do tada nije postojao, a preko nje ga će Čerčil nadzirati načelnike štabova koji upravljaju vojskom, mornaricom i vazduhoplovstvom.¹

Odmah se latio sastavljanja vlade i do sutradan u podne imenovao sedam ključnih ministara. Zadržao je lorda Halifaksa kao ministra inostranih poslova, a u znak velikodušnosti i lojalnosti, Čemberlena je postavio na položaj predsednika Državnog saveta koji nije iziskivao previše rada, a služio je kao veza između kabineta i kralja. Umesto da odmah izbací Čemberlena iz premijerske rezidencije u Dauning stritu broj deset, Čerčil je odličio da još neko vreme stanuje u Admiralitetu, svom dotadašnjem domu, kako bi prethodniku dao vremena da ode dostojanstveno. Ponudio je Čemberlenu susednu kuću, broj jedanaest, u kojoj je Čemberlen već stanovao kad je bio ministar finansija.

Novi elektricitet prostrujao je kroz Vajthol. Utučeni hodnici su se probudili. „Kao da je mašina preko noći stekla nove zupčanike, sposobne za daleko veće brzine nego što se mislilo da su moguće“, napisao je Edvard Bridžis, sekretar Ratnog kabineta.²

Nova energija, nepoznata i uznemirujuća, prožimala je sve birokratske nivoe, od najmlađih sekretara do najviših ministara. Posledice su bile najveće u Broju deset. Pod Čemberlenom čak ni izbijanje rata nije ubrzalo tempo rada, prema rečima Džona Kolvila, ali Čerčil je bio dinamo. Na Kolvilovo zaprepašćenje, „ugledni državni službenici zaista su se viđali kako trče hodnicima.“³ Njemu i njegovim kolegama u Čerčilovom privatnom kabinetu obim posla povećao se do neslućenih razmera. Čerčil je izdavao direktive i naređenja u kratkim memorandumima poznatim kao „beleške“ koje je diktirao daktilografkinjama – jedna mu je uvek bila pri ruci – od ustajanja do odlaska na počinak. Besneo je zbog slovnih grešaka i besmislenih fraza nastalih, prema njegovom mišljenju, usled nepažnje, mada je zapravo pisanje po njegovom diktatu otežavalo njegovo lako šuškanje u govoru. Jedna daktilografkinja, Elizabet Lejton, koja je došla u Broj deset 1941, kucala je govor od dvadeset sedam strana i razbesnela Čerčila jer je načinila samo jednu grešku i otkucala „ministar vazduhoplovstva“ umesto „ministarstvo vazduhoplovstva“ i tako stvorila, nenamerno, vrlo slikovitu rečenicu: „Ministar vazduhoplovstva bio je u potpunom haosu od vrha do dna.“⁴ No, nije bilo lako čuti Čerčila kako treba, naročito ujutru kad je diktirao iz postelje, rekla je Lejtonova. Bilo je i drugih činilaca koji su remetili razgovetnost. „Tu je uvek bila cigara“, primetila je, „a on obično šeta tamo-amo po sobi dok diktira, pa je ponekad iza moje stolice, a ponekad na drugom kraju sobe.“⁵

Ništa nije bilo suviše sitno da mu ne privuče pažnju, čak i rečnik i gramatika ministarskih izveštaja. Nisu smeli da koriste izraz „vazдушna luka“ nego „aerodrom“, ni „avion“ nego „vazduhoplov“. Čerčil je naročito zahtevao da ministri pišu kratke memorandume, ne duže od jedne strane. „Lenjost je ako ne sažimate misli“, govorio je.⁶

Tako precizna i zahtevna komunikacija stvorila je na svim nivoima novi osećaj odgovornosti za događaje i razvejala je ustajalu rutinu ministarskog rada. Čerčilove beleške stizale su svakodnevno, u desetinama, uvek kratke i napisane na preciznom engleskom jeziku. Bilo je sasvim uobičajeno da traži da mu se odgovor na složena pitanja dostavi do večeri. „Sve što mu nije bilo neposredno važno bilo je bezvredno“, napisao je general Alan Bruk, među osobljem Broja deset poznat kao „Bruki“. „Kad je želeo da se nešto obavi, sve ostalo moralo je da se zanemari.“⁷

Zbog toga se činilo, primetio je Bruk, da „reflektorski snop neumorno kruži naokolo i obasjava najskrivenije kutke državnog aparata – pa je svako, bez obzira na položaj i dužnost, osećao da će jednog dana taj snop zastati na njemu i osvetliti ono što radi“.⁸

ČEKAJUĆI ČEMBERLENOV ODLAZAK IZ Broja deset, Čerčil je stvorio sebi radni prostor u prizemlju Admiraliteta u kom je nameravao da radi noću. Daktilografkinja i privatni sekretar smestili su se u trpezariju i svakodnevno prolazili hodnikom punim nameštaja s motivima delfina; nasloni stolica za ruke i leđa bili su izrezbareni u vidu morske trave i izvijanih morskih stvorenja. Čerčilov radni kabinet bio je u unutrašnjoj prostoriji. Na stolu je držao razne tablete, praškove i čačkalice, kao i zaštitne navlake za rukave i razne zlatne medalje koje je koristio kao pritiskivače za papir. Na obližnjem stočiću stajala je boca viskija. Danju je radio u kancelariji u Broju deset.

No, Čerčil je pojam radnog prostora shvatao vrlo široko. Generali, ministri i osoblje često su imali sastanke s Čerčilom dok je bio u kadi, jednom od omiljenih mesta za rad. Voleo je da radi i u postelji i svakog jutra provodio je sate ležeći i čitajući poruke i izveštaje dok je daktilografkinja sedela u blizini. Uz njega je uvek bila Kutija, crna kutija s izveštajima, prepiskom i beleškama drugih zvaničnika koje je morao da pročita, a svakodnevno su je dopunjavali privatni sekretari.

Gotovo svakog jutra u Čerčilovu spavaću sobu dolazio je jedan posetilac, general-major Hejstings Izmej, načelnik premijerovog

vojnog kabineta, kog su svi s ljubavlju zvali „Mops“ zbog njegove sličnosti s tom rasom pasa. Izmejev posao bio je da služi kao posrednik između Čerčila i načelnika štabova tri vida oružanih snaga, da im pomogne da razumeju premijera i njemu da razume njih. Tu dužnost je obavljao diplomatski i s mnogo takta. Odmah je postao jedan od najvažnijih pripadnika grupe koju je Čerčil zvao „Tajni krug“. Izmej je dolazio u Čerčilovu spavaću sobu da raspravlja o pitanjima koja će se pojaviti kasnije na jutarnjem sastanku načelnika štabova. Ponekad je samo sedeo s Čerčilom za slučaj da mu zatreba – topao i spokojan. Mops je bio ljubimac i daktilografkinja i privatnih sekretara. „Zbog očiju, namreškanog nosa, usta i oblika lica neodoljivo je podsećao na simpatičnog psa“, napisao je Džon Kolvil. „Kad se nasmeši lice bi mu se ozarilo i lako se moglo zamisliti da maše repom.“⁹

Izmeja je iznenadilo koliko je javnosti potreban ovaj novi premijer. Pešačeći s njim od Broja deset do Admiraliteta, divio se oduševljenju s kojim su prolaznici, muškarci i žene, pozdravljali Čerčila. Grupa ljudi okupljena ispred privatnog ulaza u Broj deset uputila mu je čestitke i reči ohrabrenja povcima: „Srećno, Vini! Bog te blagoslovio!“

Čerčila je ovo duboko dirnulo, video je Izmej. Kad su ušli u zgradu Čerčil, koji se nikada nije plašio da pokaže osećanja, zaplakao je.

„Siroti ljudi, siroti ljudi“, rekao je. „Veruju mi, a ja ne mogu da im dam ništa osim dugotrajnog stradanja.“¹⁰

Ono što je najviše želeo da im pruži, kao što je jasno stavio do znanja na samom početku, bila je akcija – akcija na svim poljima, od kancelarija do bojišta. Naročito je želeo da Velika Britanija preuzme inicijativu u ratu, da učini nešto, bilo šta, kako bi donela rat na prag „onog zlikovca“, kako je najradije nazivao Adolfa Hitlera. Kao što je često govorio, želeo je da Nemci „krvare i gore.“¹¹

Dva dana pošto je stupio na dužnost trideset sedam britanskih bombardera napalo je nemački grad Menhengladbah u nemačkoj industrijskoj oblasti Rur. U napadu su poginule četiri osobe, među njima, čudnovato, jedna Engleskinja.¹² No, cilj nije bilo samo

nanošenje gubitaka. Ova i sledeće misije trebalo je da budu znak britanskoj javnosti, Hitleru, a posebno Sjedinjenim Državama da Velika Britanija namerava da se bori. Tu poruku je Čerčil želeo da uputi i u ponedeljak, 13. maja, kad je održao prvi govor u Donjem domu. Govorio je samouvereno, zavetovao se da će ostvariti pobedu, ali je bio realan i shvatao je koliko je britanski položaj turoban. Jedna rečenica bila je naročito jasna: „Nemam ništa da ponudim osim krvi, rada, suza i znoja.“¹³

Iako će ove reči kasnije zauzeti mesto u panteonu najboljih govora svih vremena – a nekoliko godina kasnije pohvaliće ih i Hitlerov ministar propagande Jozef Gebels – u vreme kad je održan bio je samo još jedan govor, i to održan pred nanovo podozrivim slušaocima koji su strepeli da su možda prenaglili. Džon Kolvil, koji je uprkos novoj dužnosti ostao lojalan Čemberlenu, prezrivo ga je opisao kao „sjajan govorič“. Za tu priliku Kolvil je odlučio da obuče „svetloplavo novo odelo iz 'Pedeset šilinga“ – velikog lanca prodavnica s jeftinom muškom konfekcijom – „jeftino i upadljivo, što mi se činilo prikladnim za novu vladu“.¹⁴

DO TADA SU NEMCI zaposeli Holandiju, Belgiju i Luksemburg i nametnuli nemilosrdnu vlast. Četrnaestog maja brojni nemački bombarderi s visine od šest stotina metara bombardovali su Rotterdam. Napad je delovao nasumično, ostavio je za sobom više od osamsto poginulih civila i nagovestio da slična sudbina možda očekuje i Englesku. No, ono što je najviše uznemirilo Čerčila i njegove generale bila je zapanjujuća silina s kojom su nemačke oklopne jedinice, uz podršku aviona koji su dejstvovali kao artiljerija iz vazduha, mrvili savezničke snage u Belgiji i Francuskoj; francuski otpor je popuštao, a Britanske ekspedicione snage ostale su opasno nezaštićene. U utorak 14. maja francuski premijer Pol Reno telefonirao je Čerčilu i molio ga da mu pošalje deset lovačkih eskadrila povrh već obećane četiri, „danas, ako je moguće“.¹⁵

Nemačka je već proglašavala pobedu. U Berlinu je tog utorka Vilijem Šajrer, američki dopisnik, slušao nemačke spikere kako neprestano objavljuju pobedu i prekidaju redovni program na

radiju da likujući govore o novim napredovanjima. Prvo bi se oglasile fanfare, zatim vesti o poslednjim uspesima, a posle toga je, kako je Šajrer zapisao u dnevnik, hor pevao „trenutni hit *Marširamo na Englesku*“.¹⁶

Sutradan u sredu 15. maja u pola osam ujutru Reno je ponovo pozvao Čerčila koji je još bio u postelji. Čerčil se podigao slušalicu telefona na noćnom stočiću. Kroz škripu i pucketanje međunarodne veze čuo je kako Reno kaže, na engleskom: „Porazeni smo.“

Čerčil nije rekao ništa.

„Potučeni smo“, rekao je Reno. „Izgubili smo bitku.“

„Svakako je nemoguće da se to dogodilo tako brzo“, rekao je Čerčil.

Reno mu je objasnio da su Nemci probili francusku odbranu kod gradića Sedana u Ardenima, blizu francusko-belgijske granice, i da tenkovi i oklopna vozila kuljaju kroz brešu. Čerčil je pokušao da umiri francuskog kolegu naglasivši da vojno iskustvo kaže da ofanzive uvek izgube ubrzanje posle nekog vremena.

„Porazeni smo“, ponavljao je Reno.¹⁷

To je bilo potpuno neverovatno. Francuska vojska bila je brojna i dobro obučena, za utvrđenu Mažinoovu liniju govorilo se da je neprobojna. Britanski strategijski planovi računali su na Francusku kao na partnera bez kog Britanske ekspedicione snage nemaju izgleda da nadjačaju neprijatelja.

Čerčil je shvatio da je kucnuo čas da otvoreno zamoli Amerikance za pomoć. U tajnom telegramu predsedniku Ruzveltu poslatom tog dana rekao je da je ubeđen da će Engleska biti napadnuta, i to uskoro, i da se priprema za to. „Ako bude neophodno, nastavićemo da ratujemo sami, i toga se ne plašimo“, napisao je. „Ali verujem da shvatate, gospodine predsedniče, da glas i sila Sjedinjenih Država neće značiti ništa ako budu čekali predugo. Moguće je da će Evropa uskoro biti potpuno pokorena i nacifikovana, a taj teret biće preveliki za nas.“

Želeo je pomoć u ratnom materijalu i posebno je zatražio od Ruzvelta da razmotri slanje pedeset starih razarača koje bi Kraljevska ratna mornarica koristila dok njen program brodogradnje

ne počne da isporučuje nove brodove. Tražio je i avione, „nekoliko stotina najnovijeg tipa“, i protivavionska oruđa i municiju „čega ćemo takođe imati dosta sledeće godine, ako je doživimo“.

Onda je prešao na ono za šta je znao da je naročito osetljiva tema u poslovanju s Amerikom s obzirom na očiglednu potrebu Amerikanaca da uvek traže najpovoljnije uslove za sebe, ili da makar tako deluju. „Nastavićemo da plaćamo dokle god budemo mogli“, napisao je, „ali voleo bih da budem razumno siguran da ćete nam slati robu i kad ne budemo mogli više da plaćamo odmah.“¹⁸

Ruzvelt je dva dana kasnije odgovorio da ne može da pošalje razarače bez izričitog odobrenja Kongresa i dodao: „Nisam siguran da bi bilo mudro da taj predlog iznesem pred Kongres u ovom trenutku.“¹⁹ Još uvek je bio podozriv prema Čerčilu, ali čak i više se plašio reakcije američkog javnog mnjenja. U to vreme razmišljao je da li da se kandiduje za treći mandat, mada se još nije opredelio javno.

Pošto je izbegao da odgovori na raznovrsne Čerčilove zahteve, predsednik SAD je dodao: „Želim vam sve najbolje.“²⁰

UVEK NEMIRAN, ČERČIL JE odlučio da je neophodno da se lično sastane s francuskim vođama kako bi bolje razumeo šta se dešava na bojištu i pokušao da im ojača odlučnost. Uprkos prisustvu nemačkih lovaca na nebu iznad Francuske, u četvrtak 16. maja u tri po podne Čerčil je poleteo vojnim putničkim avionom flamingo, kompanije *De Hevilend* iz vazdušne baze u Hendonu, desetak kilometara severno od Broja deset. Bio je to Čerčilov omiljeni avion: sav od metala, s dva motora i velikim tapaciranim foteljama. Flamingu se odmah pridružila lovačka pratnja spitfajera. Sa Čerčilom su krenuli Mops Izmej i mala grupa zvaničnika.

Odmah po sletanju shvatili su da je situacija mnogo gora nego što su očekivali. Oficiri određeni da ih dočekaju kazali su Izmeju da očekuju da će Nemci ući u Pariz za nekoliko dana. Izmej je napisao: „Niko od nas nije mogao da poveruje.“²¹

Reno i njegovi generali ponovo su molili da im se pošalje još aviona. Posle dugog razmišljanja i misleći, kao i uvek, na istoriju,

Čerčil je obećao deset eskadrila. Te večeri poslao je telegram svom Ratnom kabinetu: „Istorijski posmatrano ne bi bilo dobro da odbijemo njihov zahtev i da zbog toga propadnu.“²²

Sutradan ujutru vratili su se u London.

Slanje tolikog broja lovačkih aviona u Francusku brinulo je Čerčilovog privatnog sekretara Kolvila. U dnevnik je zapisao: „To znači lišavanje naše zemlje četvrtine lovaca iz prve linije odbrane.“²³

KAKO SE SITUACIJA U Francuskoj pogoršavala tako je rastao strah da će Hitler sada punu pažnju posvetiti Velikoj Britaniji. Invazija je delovala neizbežno. Duboke struje udovoljavanja Hitleru koje su uporno plovile unutar Vajthola i engleskog društva ponovo su izbile na površinu; oglasili su se novi pozivi na mirovni sporazum s Hitlerom, stari nagon penušao je kao podzemna voda kroz travnjak.

U Čerčilovom domaćinstvu takve defetističke reči izazivale su samo bes. Jednog popodneva Čerčil je pozvao na ručak Dejvida Mardžesona, šefa poslaničke grupe u parlamentu. Na ručku su bile i Klementina i Meri. Mardžeson je pripadao takozvanim Minhenkim ljudima koji su ranije zagovarali udovoljavanje Nemcima i podržali Čemberlenov Minhenski sporazum iz 1938.

Kako je ručak odmicao Klementina je bila sve uzrujanija.

Otkako je Čerčil postao premijer ona je bila njegova sveprisutna saveznica, priređivala je ručkove i večere i odgovarala na brojna pisma građana. Često je oko glave kao turban umotavala maramu s odštampanim sićušnim kopijama ratnih plakata i parola s pozivima: „Ratni zajam“, „Samo napred“ i slično. Imala je pedeset pet godina i već trideset dve je bila udata za Čerčila. Kad su se verili Čerčilova bliska prijateljica Vajolet Bonam Karter ozbiljno je sumnjala u to da je Klementina dorasla svom vereniku i predvidela je da „ona njemu ne može biti ništa više od ukrasa, kao što sam često govorila, i da je toliko nezahtevna da joj neće smetati što nije ništa više.“²⁴

No, Klementina je dokazala da je sve, samo ne „ukras“. Visoka, vitka, „zaokružene, savršene lepote“,²⁵ što je priznavala i sama

Vajolet Bonam Karter, bila je žena snažne volje i toliko nezavisna da je često na duže ostavljala porodicu i sama odlazila na odmor. Godine 1935. sama je otišla na višemesečno putovanje po Dalekom istoku. Ona i Čerčil imali su zasebne spavaće sobe; spavali su zajedno isključivo na njen otvoreni poziv.²⁶ Klementina je uskoro posle venčanja otkrila Vajolet Bonam Karter da Čerčil najviše voli da nosi bledoružičaste svilene gaće.²⁷ Nije se libila prepirke, koliko god nadmen bio njen protivnik, a pričalo se da je jedina osoba koja može delotvorno da se usprotivi Čerčilu.

Tokom ručka u njoj je rastao bes. Mardžeson se zalagao za pacifizam koji joj je bio odvratan. Brzo je došla do tačke kada to više nije mogla da trpi, pa ga je napala zbog nekadašnje uloge u udovoljavanju i posredno ga okrivila što je doprineo da se Velika Britanija nađe u sadašnjem teškom položaju. Kako se njena kći Meri izrazila: „Izbičevala ga je rečima pre nego što je besno izašla.“²⁸ To nije bilo neuobičajeno. Članovi porodice pričali su o „maminim besnim izlascima“. Čerčil se, prepričavajući događaj u kojem je njena žrtva pretrpela naročito žestoke prekere, našalio: „Klemi se bacila na njega kao jaguar s drveta.“²⁹

Ovog puta nije izletela sama. Odvukla je Meri sa sobom. Ručale su u restoranu obližnjeg hotela „Karlton“, čuvenog po belo-zlatnom enterijeru.

Meri je bilo veoma neprijatno zbog majčinog ponašanja. „Bila sam krajnje postidena i užasnuta“, napisala je u dnevnik. „Mama i ja morale smo da izađemo i ručamo u 'Karltonu'. Odlična hrana pokvarena je turobnim raspoloženjem.“³⁰

Odlazak u crkvu pružio je Klementini novu priliku da izrazi svoje ogorčenje. U nedelju 19. maja prisustvovala je službi u Svetom Martinu u poljima, čuvenoj anglikanskoj crkvi na Trafalgarskom trgu, a sveštenik je održao propoved koja joj se učinila neprikladno defetističkom. Ustala je i izletela iz crkve. Kad se vratila u Broj deset ispričala je mužu šta se dogodilo.

Čerčil je rekao: „Trebalo je da povičeš: 'Sramota što skrnave Božju kuću lažima!'“³¹

Čerčil je zatim otputovao u Čartvel, porodični dom izvan Londona, da radi na svom prvom radijskom govoru otkako je postao premijer i provede nekoliko mirnih trenutaka pored ribnjaka hraneći zlatne ribice i crnog labuda.

Bilo je ranije i drugih labudova, ali lisice su ih pobile.

NOVI TELEFONSKI POZIV IZ Francuske vratio je Čerčila u London. Situacija se dramatično pogoršala, francuska vojska se raspadala. Uprkos lošim vestima Čerčil nije delovao uznemireno, pa je Džok Kolvil počeo bolje da misli o svom novom šefu. Te nedelje je u dnevnik zapisao: „Kakve god bile Vinstonove mane, deluje kao pravi čovek za ovu priliku. Duh mu je nesalomljiv, a čak i kad bi Francuska i Engleska propale, čini mi se da bi nastavio da se bori s grupom gusara.“

Dodao je: „Možda sam preoštro sudio o njemu, ali situacija je sada mnogo drugačija nego pre dve nedelje.“³²

Na sastanku Ratnog kabineta u pola pet Čerčil je saznao da zapovednik britanskih snaga u Francuskoj razmišlja da se povuče prema obali Lamanša, tačnije prema lučkom gradu Dankerku. Čerčil se protivio tom planu. Plašio se da bi britanske jedinice bile opkoljene i uništene.

Doneo je odluku da ne šalje lovačke avione u Francusku. Kako je sudbina te zemlje visila o koncu, nije bilo svrhe slati avione, a Engleskoj je bio neophodan svaki lovac za odbranu od predstojeće invazije.

Radio je na svom govoru do poslednjeg trenutka, od šest do devet uveče tog dana, pre nego što je seo za mikrofon.

„Obraćam vam se prvi put kao premijer u ovom važnom času za život naše zemlje“, počeo je.

Objasnio je da su Nemci probili francuske linije upotrebom „zapanjujuće“ kombinacije aviona i tenkova. No, rekao je, Francuska je u prošlosti dokazala da je sposobna da izvede protivnapad, a taj dar, zajedno s moći i veštinom britanske vojske, mogao bi da preokrene situaciju.

Taj govor postavio je obrazac kog će se Čerčil držati do kraja rata – trezvenu procenu činjenica ublaženu razlozima za optimizam.

„Bilo bi lakomisleno prikrivati ozbiljnost situacije“, rekao je. „Bilo bi još lakomislenije izgubiti hrabrost i nadu.“

Potpuno je izostavio mogućnost o kojoj se svega nekoliko sati ranije raspravljalo na sastanku ratnog kabineta da Velika Britanija povuče svoje jedinice iz Francuske.

Zatim je prešao na glavni razlog za svoj govor i upozorio sunarodnike na ono što ih čeka. „Kada se ova bitka u Francuskoj završi počće bitka za naša ostrva, za sve što Velika Britanija jeste i za sve što Velika Britanija znači“, rekao je. „U tim teškim trenucima nećemo oklevati da preduzmemo sve korake – čak i najdrastičnije – da iz našeg naroda prizovemo poslednju mrvu napora za koju je sposoban.“³³

Govor je prestravio neke slušaocce, ali Čerčilova očigledna iskrenost – makar u pogledu invazije, ako ne o pravom stanju francuske vojske – druge je ohrabrila, prema izveštaju unutrašnjeg obaveštajnog odeljenja ministarstva informisanja. To odeljenje silno se trudilo da prati javno mnjenje i stanje morala, izdavalo je nedeljne izveštaje sastavljene na osnovu podataka iz više od stotine izvora kao što su poštanski i telefonski cenzori, upravnici bioskopa i prodavci u kioscima velikog lanca „V. H. Smit“. Posle Čerčilovog govora Odeljenje je sprovelo munjevitcu anketu među slušaocima. „Od sto pedeset sagovornika u londonskoj oblasti“, stajalo je u zaključku, „otprilike polovina je rekla da ih je govor uplašio i zabrinuo; ostali su bili 'ohrabreni', 'odlučniji' i 'čvršći'.“³⁴

Čerčil se sada vratio mučnoj odluci o tome šta učiniti sa stotinama hiljada britanskih vojnika u Francuskoj. Bio je sklon da zatraži da pređu u napad i izvuku se borbom, ali činilo se da je trenutak za takvo junačenje prošao. Britanske jedinice bile su u punom povlačenju prema obali, a progonile su ih nemačke oklopne divizije koje su pružile Hitleru smrtonosnu prednost u pohodu na Evropu. Britanske ekspedicione snage bile su suočene s ozbiljnom mogućnošću uništenja.

Čerčila koji je u subotu Kolvilu delovao mirno zamenio je premijer duboko zabrinut za sudbinu carstva na čijem čelu je stajao. Kolvil je zapisao u četvrtak 21. maja: „Nikada nisam video Vinstona toliko utučenog.“

ČERČIL JE, UPRKOS SAVETIMA načelnika štabova i drugih, odlučio da ponovo odleti u Pariz, ovog puta po rđavom vremenu.

Poseta nije ostvarila ništa, osim što je zabrinula Klementinu i Meri. „Bilo je grozno vreme za letenje“, zapisala je Meri u dnevnik, „i mnogo sam strepela. Vesti su bile neverovatno loše – možemo samo da se molimo da će se sve završiti kako treba.“³⁵

BILO JE TOLIKO NAPETOSTI i pritiska na sve da su članovi Čerčilovog kabineta odlučili da mu je potreban lični lekar, mada se sam pacijent s tim nije slagao. Dužnost je poverena ser Čarlsu Vilsonu, dekanu medicinskog fakulteta Bolnice Svete Marije u Londonu. Vilson je u prethodnom ratu bio sanitetski oficir i 1916. odlikovan je Vojnim krstom za hrabrost u Bici na Somi.

U petak 24. maja pre podne Vilson je došao u Admiralitet i odveli su ga u Čerčilovu spavaću sobu. „Postao sam njegov lekar“, zapisao je Vilson u dnevnik, „ne zato što je on to želeo, nego zato što su izvesni članovi kabineta, shvativši koliko je postao neophodan, zaključili da neko treba da se brine o njegovom zdravlju.“

Bilo je skoro podne, ali kad je Vilson ušao u sobu zatekao je Čerčila kako sedi u postelji naslonjen leđima na uzglavlje i čita. Nije podigao pogled.

Vilson mu je prišao. Čerčil i dalje ničim nije pokazao da je svestan njegovog prisustva. Nastavio je da čita.

Posle nekoliko trenutaka – koji su Vilsonu delovali kao „veoma dugo vreme“ – Čerčil je spustio papire i razdražljivo rekao: „Ne znam zašto dižu toliku galamu. Sa mnom je sve u redu.“

Nastavio je da čita, a Vilson je i dalje stajao uz njega.

Posle još jedne duge tišine Čerčil se naglo uspravio, zbacio pokrivače i zarežao: „Patim od dispepsije“ – poremećaja varenja koje će kasniji naraštaji zvati gorušicom – „i ovo je terapija.“

Počeo je da izvodi vežbe disanja.

Vilson ga je gledao. „Veliki beli stomak kretao mu se gore-dole“, sećao se kasnije, „a onda je neko zakucao na vrata; premijer je zgrabio čaršav kad je u sobu ušla gospođa Hil.“ Bila je to tridesetdevetogodišnja Ketlin Hil, Čerčilova voljena lična sekretarica. Ona i njena pisaća mašina uvek su bili uz njega, obučenog ili ne.

„Uskoro sam otišao“, napisao je Vilson. „Posao mi se nije dopao i mislim da to ne bi potrajalo.“³⁶

S TAČKE GLEDIŠTA DŽONA Kolvila Čerčilu nije bila potrebna lekarska pažnja. Delovao je čvrsto i ponovo dobro raspoloženo; utučenosti od pre nekoliko dana više nije bilo. Kasnije tog petka Kolvil je stigao u Admiralitet i zatekao Čerčila „obučenog u najšareniji kućni mantil na cvetove kako silazi iz Gornje ratne sale u svoju spavaću sobu“.³⁷

Čerčil je pošao na svakodnevno kupanje, a kadu mu je vrlo precizno – dve trećine puna vode temperature 36,6°C – pripremao njegov lični sluga Frenk Sojers,³⁸ prisutan u svako doba dana i noći („neizbežni, nenadmašni Sojers“, kako je napisao Kolvil).³⁹ Čerčil se po dugogodišnjoj navici svakog dana kupao dva puta bez obzira gde se nalazio i kakvi se važni događaji odvijaju drugde, bilo u ambasadi u Parizu tokom sastanka s francuskim vođama ili u svom premijerskom vozu koji je u kupatilu imao i kadu.

Tog petka brojni telefonski pozivi zahtevali su njegovu pažnju dok je bio u kadi. U Kolvilovom prisustvu Čerčil je odgovorio na sve pozive, a onda izašao iz kade i obrisao se peškirom.

Za Kolvila je to bila jedna od najlepših Čerčilovih vrlina, to „potpuno odsustvo lične taštine“.

Kolvil je u Admiralitetu i u Broju deset prisustvovao prizorima kakve nikad nije video radeći za Čemberlena. Čerčil je lutao hodnicima u crvenom kućnom mantilu, sa šlemom na glavi, obuven u papuče s pomponima. Takođe je rado nosio nebeskoplavo „odelo za uzbunu“, kombinezon koji je sam osmislio i mogao je da ga navuče za tren oka. Osoblje je taj kombinezon zvalo Čerčilovom „benkicom“. Ponekad je, prema rečima njegovog telohranitelja

inspektora Tompsona, u tom kombinezonu premijer izgledao „tako pneumatski kao da će se svakog trenutka odići s tla i zaploviti naokolo“.⁴⁰

Čerčil se sve više dopadao Kolvilu.

ČERČILOV SPOKOJ BIO JE još neverovatniji s obzirom na vesti koje su tog petka stizale s one strane Lamanša. Na sveopšte zaprepašćenje i zbunjenost, činilo se da je moćna francuska vojska na rubu potpunog poraza. „Jedina čvrsta stena na kojoj su svi bili spremni da grade tokom poslednje dve godine bila je francuska vojska“, napisao je ministar inostranih poslova lord Halifaks u dnevnik, „a Nemci su prošli kroz nju kao što su prošli kroz Poljsku.“⁴¹

Istog dana Čerčil je dobio otrežnjujući dokument u kojem se razmatrao do tada nezamisliv ishod, i dalje naizgled toliko nemoguć da pisci tog izveštaja, načelnici štabova, nisu mogli da se nateraju da ga spomenu u naslovu, nego su svoj izveštaj nazvali: „Britanska strategija u slučaju neizbežne slučajnosti“.

PETO POGLAVLJE

Strah od meseca

CILJ OVOG IZVEŠTAJA“, PISALO JE NA POČETKU, „JESTE DA istraži načine na koje bismo mogli da nastavimo borbu sami ako se francuski otpor potpuno slomi, u svetlu mogućeg gubitka znatnog dela Britanskih ekspedicionih snaga i sklapanja primirja između Francuske i Nemačke.“

Obeležen oznakom „Najstrože poverljivo“, izveštaj je bio zastrašujuć. Jedna od temeljnih pretpostavki bila je da će Sjedinjene Države pružiti Velikoj Britaniji „punu privrednu i finansijsku podršku“. Bez te podrške, stajalo je u izveštaju kurzivom, „mislimo da ne bismo mogli da nastavimo rat s bilo kakvim izgledima na uspeh.“ Izveštaj je predviđao da će samo vrlo mali deo Britanskih ekspedicionih snaga moći da se evakuše iz Francuske.

Najveći strah bio je da će Hitler, ako Francuska kapitulira, okrenuti svoju vojsku i vazduhoplovstvo protiv Britanije. „Nemačka“, pisalo je u izveštaju, „ima dovoljno snaga za invaziju i okupaciju naše zemlje. Ako neprijateljske jedinice sa svojim vozilima uspeju da se učvrste na obali, Kopnena vojska Ujedinjenog kraljevstva, veoma slabo opremljena, neće imati ofanzivnu moć da ih potisne.“

Sve je zavisilo od toga „hoće li naša lovačka odbrana biti u stanju da svede razmere napada u razumne granice“. Britanski

napor treba da se usredsredi na proizvodnju lovačkih aviona, obuku posada i odbranu fabrika aviona. „Suština čitavog problema jeste vazдушna odbrana zemlje.“

Ako Francuska kapitulira, stajalo je u izveštaju, ovaj zadatak biće neizmerno teži. Prethodni planovi odbrane zasnivali su se na pretpostavci – zapravo na čvrstom uverenju – da će avioni Luftvafea poletati iz baza u Nemačkoj, što će umanjiti njihovu sposobnost da prodru duboko u Englesku. Ali sada su britanski stratezi morali da se suoče s mogućnošću da će nemački bombarderi i lovci poletati s aerodroma duž francuske obale, svega nekoliko minuta leta od engleske obale, kao i iz baza u Belgiji, Holandiji, Danskoj i Norveškoj. Ove baze, pisalo je u izveštaju, omogućiće Nemačkoj „da izvodi masovne napade bombarderima kratkog i dugog dometa na velike delove naše zemlje“.

Najvažnije pitanje bilo je da li će britanska javnost moći da izdrži po svemu sudeći žestoke napade pune sile nemačkog vazduhoplovstva. „Moral zemlje“, upozoravao je izveštaj, „biće pod većim pritiskom nego ikada pre.“ No, autori izveštaja našli su razloga da veruju da će moral naroda izdržati „ako shvati – kao što počinje da shvata – da je u igri opstanak Carstva“. Vreme je, stajalo je u izveštaju „da javnost bude obaveštena o stvarnim opasnostima s kojima se suočavamo“.¹

Bilo je sigurno da će London biti Hitlerova prvenstvena meta. U jednom govoru u Donjem domu 1934. Čerčil ga je nazvao „najvećom metom na svetu, nekom vrstom ogromne ugojene dragocene krave privezane da privuče grabljive zveri“.² Posle jedne sednice kabineta Čerčil je poveo ministre na ulicu i sa sumornim poluosmehom im rekao: „Pogledajte dobro. Očekujem da će ova zdanja izgledati mnogo drugačije za dve ili tri nedelje“.³

ČAK NI IZVEŠTAJ NAČELNIKA štabova, iako turoban, nije predvideo munjeviti i potpuni slom koji se već odvijao s druge strane Lamanša. Pošto je nemačka pobeda u Francuskoj bila gotovo sigurna, britanske obaveštajne službe predviđale su da bi Nemačka mogla da napadne Englesku odmah, ne čekajući zvaničnu francusku